

1

1-81*

P.P. 1-81
Indexed

II.

K13/27
353

1

Ukuhlonipha:

18.

Kuqala babe hlonishwa abazali. Uyihlo ubengeke usho kuye ukuthi, "baba. Ubumbiza ngebutho lakhe. Kuthi uma engu-Falaza, ingane ithi uma imbona za, ekude, ithi, "Nanguya u-Falaza wakwethu." Uyaqala uyangena, ingane iphambana naye iya kuzidlalela, ngoba ingenakuhlala endlini kukhona uyise, kungahlwile lingani.

Noma umntwana eseyinsizwa nje ubengenakuhlala ezigqikini kukhona uyise, ngoba kungabe uyamqhashela.

Umntwana ubengenakuleqa izwi lika yise. Bekuthi noma intombazana yethembisene nesoka layo ngasese ukuthi izoligana, uma ithi ifika ekhaya uyise abe erikhombisa umuntu onelondolozo,

353 begins

okufanele ingane, ibe se ifela
phakathi, igane lowo obonwa
nguyise. Ukufanele ingane
ibonisane noyise, kufanele i-
hloniphe izwi likayise.

Ukuthi uma uyise ekhu-
luma nengane yakhe, ibeke
phansi ingambeki umuntu
omdala ezintlamvini zamehlo.

Umfana ubethi uma eza
necala ekhaya, icala lokuba
kuzongena umntanomuntu
azogana, ezokudla izinkomo
esibayeni, abaleke. Angabi
kho ekhaya. Zithi zingena
izintombi abe engekho yena.
Kuthi noma sezingenile izi-
ntombi, zibuzwa ukuthi ni-
khwela ngobani, zisho zithi
sikhwela ngobanubani, sizom-
gana. Kubuzwe ukuthi
ubenibizile yini? zithi
cha, kasibizanga. Sidimde

samthanda nye. Sizomgana.

Abe setshelwa umnumzane.
 Atshelwe yisalukazi. Athukw-
 thele. Athi makubizwe umfana
 lowo. Baphume bamfune. Ba
 meswele impela. Baze komlandu-
 la kuyise. Usezozifihla impela
 ke lomfana kozo kubuywe ko-
 bikwa intombi le emganileyo,
 ibikwa kuyise, ibikwa ngezi-
 nkomo. Loko ke umfana u-
 kwenza ngoba kunqumthetho.
 Ehlonipha kuyise. Engenakum-
 tshela ngomlomo wakhe ukuthi
 sengithanda ukwendiswa manje.
 Naye ke uyise kufanele a
 ngalingumi icala lomntanakhe
 yedwa. Kuyintlonipho yakhe
 ukuba athumele ingane iye
 kobiza abafowabo bazombonisa
 ukuthi kungenziwa njani nga-
 belicala eselidalwe ngumfana.

K13/27

Sebezokhuluma ke babonisa-
ne ukuthi kungaya bani ko-
yibika kuyise, ayibike ngezi-
nkomo ezingaki. Naye ke uyise
yiyona ndlela leyo ahlonipha
ngayo abafowabo. Kuthi noba
kuzohlatswa nje ekhaya, a-
babikele abafowabo. Noba ku-
khona ogulayo ababikele. Noba
kukhona ndabani nje efuna
ukukhulunywa, ababikele.

Sebezothi ke bangayivuma
intombi bayibike bathi du, ba-
yethabele, abe seghamuka e-
bundlaza nyengenja inyobozela
idle amaganda. Aye angene
kwaninakhulu. Sekuzothi naye
amdu mele ngokubabaza, ethi
Hawu! Mntanomntanami! Wa-
sithela ngecala, sesidliwa yi-
ngwe ungasabonwa, ubuyephiz-
usezohleka kancane, enovalathi,
kodwa kuthiweni gogo, usezothi

An! Bayiwumile. Bayi^{ke} ngezi-
nkomo eziyikuthi, noyise kaze
aba namandla. Abe sethaba
ebuzo ukuthi yona ibithe ibi-
zwe yimi yini? athi, cha, ithe
ikwephukele. Abe sethi luzwa
ke gogo? ayibizwanga yimi,
nami bengingazazi.

Noyise asyagala uyambona
umfana lowo, usebodlib. Selidu-
me lasa. Iiphela ngako loko
njalo.

Nentombazana, ibimkhlonipha
kakulu uyise. Ibingeze ya-
thanda ukuba izindaba zayo
zizwiwe nguyise.

Ibithi noba iya kogana
yege impela. Ingalokothi ihle-
bek nonina, ngoba angaqabuka
eyidalula kuyise.

Ibiphumela ngakwasabukazi.
Ishel noba umlobokazi nje,
yikhona kothi la sekufunwa

abe selinganisa nye ukuthi u-
ke wezwa ikhuluma nenye,
yeboleka isidwaba, kaze aji
nokuthi ibizosenzani. Sebez-
bona ke ukuthi iye kogana.

Isizobanga ngokuthi bazofika
abasenzini bazoyibika bona. Yo-
na ayiyi kuba nazwi elibekisa
ngakuyise.

Futhi umnumzane ube-
hlonishwa ngokuba izingane ese-
zibekile, zabafana noba ngeza-
mantombazana, zingalali endlini
lapha kulala khona uyise.

Beziba namalawu, noba
ziye kolala kwaninakhulu.

Inthonipho kunina womntwana.

19. Bekuthi uma umntwana e-
gula, abikele unina. Kube
ngunina ke ozoyibika kuyise
noba umntwana wentombazana
ethanda kudla kunj, ubekikela

unina. Kube nguye unina om-
khululayo ukuthi kakuthathe
akupheke. Ibithi noba ithombile
ibonwe ngunina. Abikele uyise
Ibe se ingena emgongweni.

Bekuyintlonipho kanina wa-
bantu ukuba azi konke ngezi
ngane zakhe. Kuthi njalo lo-
ko okufanele, akuthengel
bike ku yise.

Nanjengoba uma umntwana
wentombazana, ebethanda ukw-
hambela isihlobo sakhe, ubi-
kela unina. Kube ngunina
ozokumcelela ku yise, abe se-
mkhombela umfana ozokum-
phelezela.

Kuyintlonipho kunina ukuba ku-
thi noba ngubani ofuna ukwazi
ukuthi ingane ethile iyephi, azi
buzo kunina, ngoba, nguye obike-
lwa zingane noba ziyaphi, noba
ziyaphi. Ngoba noba zilambile,

zibikela unina.

Ngoba, kambe, noma insizwa nezintombi zingathandi ukuba izindlela zazo zaziwe ngunina zingakalungi, kepha ziyamthela uma zihamba. Insizwa iyaye isho ithi, "Ungangibeki mama ngisahamba ngisaya kobani: ngi zobuya ntambama." Nentombazana nentombazana isho ithi, "Mama ngisavakashela kwamalume ngo buya kusasa." Loku bakusho nje bayazi ukuthi benzela ukuba kwaziwe isikhathi sabo so kubuya. Umalume, yisoka layo eye kulo. Obani, yintombi yakhe aye kuyo. Lokhu ukwenza kunyengokuhlomphe unina. Kungu mthetho ukuphambanisa imikhondo

Ugogo ke nobabamkhulu ngabangani bezingane. Bekuthi noma insizwa ithanda ukuganwa

iye kuyisemkhulu, ifike imbalele
 izintombi zayo, ibuze ukuthi, wena
 babamkhulu ungaganwa yiyiphi
 kulezintombi? Abe seyikhomba. Abe
 semphekisa umfana ethi mina
 ngithanda eyikuthi, iyeza nje, izokw
 ngigana. Lihleke ishegu lithi
 kepha kungumfazi nako mtanami-
 mtanami. Kwefuzwe unina. Futhi
 kuzalwa yindoda akuzalwa ngu-
 mfokazana. Athi umfana, 'Ngizitha-
 nda kabi kepha angazi ukuthi u-
 baba uyothini.' Athi uyisemkhulu
 uyobe ukhulumani lokw uyoganisa
 intombi wena uvale isimakw. Si
 khona thina ngeke yaliwe se i-
 genile.

Ethembe ke umfana. Kuthi na-
 mhla izofika aye kohlabela unina-
 khulu qede eduke ke yena. Baze
 bayilungise bayiqede. Kuthi la
 uyise womfana ethanda ukwe-
 thukeza, efuna ukayala intombi,

athethe uninakhulu ethi, 'Kanti
 niyashinga! Nidlala ngomntanom-
 ntanami! Ilungile intombi le ziyekeni
 igane! Izintwana lezi eze-
 fuza oyise ngokwesaba ukushaya,
 izinkomo zilobole emizini! Eya!
 Lobolelani umntanomntanami!'

Babe sebethula ke bethi
 du! Ngeke busaleqa elesalukazi,
 Yiyona ndlela ke leyo yoku-
 hlonipha isalukazi neyokuhloni-
 pha ixhegu.

Nentombazana, ngokufanayo,
 izindaba zayo izikhulumela ku-
 gogo zonke. Noma yego iya ko-
 gqetha emzini, iphumela ngakwa-
 gogo. Noma iya kogana, iphu-
 mela ngakwagogo. Kuthi na-
 lapho sebethetha beyifuna ila-
 hlekile, sithethe nesalukazi
 sithi, "Kugala ukuze kulahleke
 umuntu yini? Hambani niye
 kolala. Niyombuna nakusasa.

Nempela balale. Kuyasa uya-
ngena umkhongi esezobika ukuthi
maku funelwengakuye. Bathi la
bethetha, athi unimakhulu, yeke-
lani umntanomntanami agane.
Bizani izinkomo zenu!" Ngeke
babuye balege izwi lomuntu
ondala.

Nengane ibifike yedelele unina
qede athathe induku ethi ujoyishaya
impela. Kepha uma isibaleke
yaye yangena kunina khulu, isi-
hloniphile. Nonina angeke ake
esayithinta. Isimegele ngaphambili.
Noma ebetha kuthela kakhulu, ku-
phela ngako loko.

Bekuthi uma umfazi eluhlanya
ekhaya, ehlula indoda yakhe, e-
thanda ukwethwala uphapha ekhanda
akhweze abafazi ezicocweni zama-
doda, kuthulwe. Ithi uma isim-
shaye yamshaya indoda yakhe ya
bona ukuthi bayimphenduli im-
seke. Ibize abafowabo nawo-

dadewabo beze kuyise. Abe se-
yifaka indaba yalobuhlanya alulobo-
la ngezinkomo. Asho nokuthi yena
ulubuyisela kubo manje. Ulanda
izinkomo zakhe azonayo walobola
ngizo uhlanya.

Babe sebeluhlola ke udaba- be
luvivinya ntlangothi zombili. Ba-
bubone ubuhlanya bomlobokazi.
Babone futhi ukuthi lokw nangw u
azala nje! Pho! angalahlwa ka
nyani.

Kubonakale ukuthi umfana u
senengiwe. Usemlahla ngempela.
Bangamvumeli abakwabo bathi
qha! ungeqale umchithe. ake a-
hambe aye kunina amlaye. Abe
sehlonipha njalo umyeni. Abesethi
umfwabo omkulu kumlobokazi,
kahambe aye kubo aye kolaywa
ngunina, amfundise indlela yokupha-
tha indoda. Kothi uma eselayeki-
le abuye. Nempela ahloniphe.
ahambe. Afike alaywe ekhaya.

353

K13/27

abuye eselungile.

Noma umfazi ephingile, kuyintlonipho ukuba umyeni abize abafowabo, bazothetha isala. Uma belithetha, abavarnisi ukumchitha umfazi. Bathi kaye kuyise alande ihlawulo, yena adla izinkomo zalomuntu: Bangamchithi. Balindlele ukathi uma engumuntu, uzo kwesaba. Asot asephese isimo sakhe esibi. Abuye akhe umuzi.

Noma idlozi lakulowomuzi libonakele ^{liyinyoka} ~~lujoka~~ esibayeni, umnumzane ubebiza abafowabo, bazokhuluma ukuthi kungenziwanjani. Bakhombisane inkomo ke ezothetha. Igwazwe. Kusuke umfowabo omkhulu abongele idlozi, elinika ukudla loko nje ngoba libakhumbule labahambela. Balinike lidle libabusise.

Noma kwenda intombi bekuthi enkundleni kuthethelele umfowabo kaysise ngoba uyise kanamandla.

Bekuthi noma umnumzane ehlabile nje ekhaya, ethulele umfowabo omkhulu, amethulele inso-nyama. Ongemva kwakhe, amethulele umhlubulo. Isihloko solimi lwenkomo sidliwe yintombazana encane yikhona zobuyela esibayeni zonke izinkomo zamantombazana.

Uma kufiwe, kufe indoda, umfowabo unamandla okungena umkakhe. Amzalele. Abambe umuzi ungachitheki.

Konke loku ke kuyintlonipho yokuhlonipha-abafowabo yise womuntu. Nabafowabo bomuntu.

Kungumthetho futhi ukuba kuthi uma intombi iganile, yendile, ihambele ekhaya. Noma iya kophinda imikhondo, noma imane ibakhumbule nje iya kobabona. Kuyintlonipho kunina, nakuba fazi babafowabo ukuba kuthi

353

K13/27

uma isibuyela emuva bayethwese ukudla okuluhlaza iye kophhekela umkhwenyana. Akufanele ithi intombazana ihambele ekhaya, ize ithi la seyibuyela emzini wayo, ihambe ingethwele lutho lokuya kophhekela umzini wayo. Loko ku ngayikhalisa. Loko kuyintlonipho yabafazi babafowabe, behlonipha udadewabo womzini wabo.

Kwakuye kuthi la kuhlatshe ibeka lentombi, ibizwe. Ifike ngayizolo. Iyidle inyama nangakusasa. Kuthi ke ngosuku ebuyela ngalo emzini, ihambe yethwele umhlubulo webeka layo. Iye kodla nabasemzini wayo.

Uma intombazana seyaphuma yaya kokwenda, ayisenalo ilungelo lokukhuluma izindaba zalapha izalwa khona. Iyathula nje ingaphenduli noma ikhona. Iyihloniphe Ize icelwe ukuthi ake uphendule

nawe bani. Iphendule ke. Ngoba
uma idinde iphendule ingamenyi-
we, bazoyethuka abafazi babafowabo
bathi ayihambe iye konquma em-
zini wayo. Lapha yaphuma nge-
sango. Ayimenywe muntu ukunqu
na izindaba lapha.

Kuzintlonipho yendodakazi ukuba
ingendeli ekhaya, ngoba bazoyethuka
abalobokazi bathi yehlulwe umendo,
Ingabi nasithunzi.

Kanti futhi kuzintlonipho yayo,
uma igulelwa yingane, ishintshe
iz isikhundla. Iye kubo nom-
ntwana. Aze aphile. Ibuye ke,
Ibuye iphethe ukudla.

Kubafana bekamana, noma ke
Zalana, kuye kuthi uma omunye
ethola icala, bahlangane. Bakhulume,
Basizane.

Njengoba nje, uma ~~omunye~~ egan-
wa, bayaye bamsize lowo oganiweyo.
Onembuzi amuphe imbuzi. Onenke

no amuphe inkomo. Kuthi noma efisa ukweboloka ezinye izinkomo kumfowabo, uma yena enazo, kepha engakaganwa, amzwele impela ameboloke. Nayi ke abuye ambuyisele. Ngakheyondlela, ke, baya-hloniphana.

Umzala wakho wawungeke umgane, noma kuthiwa umzala uza lindodana, nje. Futhi wawungeke umephuce intombi yakhe. Uyam-hloniphane ngoba sihlobo sakho.

Abantwana bomfowabo yihlo, ngabafowenu impela. Na bantwana bakamalamakho, zihlobo zakho impela. Ezingangabo abafowenu. Uba hloniphisa okwabafowenu.

19.

Indlela yokuhlonipha bonke lababantu abehlukeneyo abazihlobo ngizibalile ngaphezulu la ngi kuluma ngabo.

Lezihlobo zakho kulungile

uma uzejwayele kakhulu. Futhi
 nesifuba sakho ungasikhipha
 kuzo uma zingaginikelizwanga
 lishashi esifubeni.

Kubazali bakho, uthi baba,
 uthi mama. Kwakakhulu bakho
 uthi babamkhulu, uthi gogo.
 Kubafowabo yihlo futhi baba omncane,
 ubabakazi. Kubafowabo na-
 wodadewabo banyoko uthi mahume
 uthi mamakazi. Kwabakwenu uthi
 mfowethu, uthi dadewethu. Kubantwana
 babafowabo yihlo, uthi mfowethu,
 uthi dadewethu. Kubantwana
 bakamfowabo nyoko uthi mzala,
 Kubantwana bakadadewabo nyoko
 uthi kanina. Kumntanendoda-
 kazi uthi mshana nowendodana
 yakho uthi mzukulw. Umnta
 kadadewenu othi ngumshana yena
 athi mahume.

Umshana uyaya kokwemula
 kumalume wakhe nowomfana aye

353

kocele inkomo yokulobola kuma
sime wakhe. Ma kube nyalo ke
nabantwana bakamalume bayobuya
bazofuna izinto kubo labashana
uma benda noma bendiwa.

Zonke lezihlobo uma zifikelwe
umsebenzi zinelungelo ukuya ko-
khala zicele impahla kwezinye
uma zinomsebenzi. Lowo onike
omunye, naye uyobuya azonikwa
kona loko okwatholwa omunye,
ngoba imikhombe iya ngokwena-
nana.

Njengoba nje, uma intombazana
yenda, sekuzwakele uko ilanga
lokuthi makucwiliswe, iye iphume
ekhaya ihambele izihlobo zaya zonke
iye kophukula.

Ifike koninalume ingene. Bayi
nike isicephu bethi mayihlale.
isithathe isiphonse laphaya ihlale
phanzi. Bayibingelele. Izithulele.

nje. Bayiphakele ukudla. Ikubuke
 nje. Boze babone ukuthi kanti
 izophukula. Babi sebe yinika
 izinto ke. Noba yisitheke, noba
 yucansi noba yimbuzi, noba
 yini nje engaba lusizo kuyo
 ekwendeni kwayo. Ihe isihleka
 ikhuluma ke idla. Iphume
 idlulele boninakazi ifike ingene
 ihlele phansi. Bayinike isicephu
 sokuhlala. Isilahle laphaya. Bayi
 nike ut bungalele. Ingavumi,
 bayinike isicephu, isilahle.
 Babone ukuthi uyaphukula
 bamnike loko abamnika
 kona.

Thambe zonke izihlobo zayo
 intombazana. Thambe iphukula
 Bayiphe impahla. Uma umshado
 ungakakha hlamezi, iphukule
 kuze kube yingwaka impahla
 yayo. Iye nayo emzini wayo.

K13/27

353

Ukuziphatha kahle.

20.

Phela ngesizulu umuntu u-
bingelelwa kanye. Kabingelelwa
kangingi uma njalo umbone e-
kuseni, uzothi, "Sakubona," uma
umbone emini uzothi kanye,
"Sakubona. Uma njalo umbone
ntambama noma kusihlwa u-
zothi, "Sakubona. Akukho o-
kanye.

21.

Kuye kuthi ke uma umu-
ntu engena ekhaya, anikwe isi-
gqiki, uma engowesihisa. Uma
engowesifazana anikwe isicephu.
Athi, ke, angahlala azinze, ake
sebingelelwa ke, kuthiwe, "Saku-
bona." Ake sethi, "Yebo." Uma
kungumuntu owaziwayo, ke, ku-
thiwe, "Usaphila?" a besethi, "Yebo
ngisaphila, ngingezwa nina." Bathi
ke, "ayi, ke, nathi sisaphila."

K13/27

Uma kungumuntu ongaziwa
kuthiwe, "sakubona." avume
athi, "yebo." kube sekuthiwa
"Pho! kuqhanyu kwaphi?" abeseth
sho indawo lapha eqhamuka
khona. kube sekuthiwa, "Pho!
kuqondwephi?" usesho ke
lapha eqonde khona.

Sebemephulela ukudla ke
bemnika edla, uma ke khona
Uma kungekho, sebengayela
idokwe lamabele, beliphaka be
lithi du, baliphakululele em-
ca kulweni (ukhamba lokuphakela),
bephaka ngenxwembe yoswela
(usehwa) noma ngeyomuthi. Sebe
beka phambi kwa kha ke, esedla
ngokhezo.

Baqaphela kakhulu uma be-
mnika ukhezo, bangamniki: olo-
mnumzane. Bangamphakeli emca-
kulweni womnumzane. Umnumza-
ne kadlelani nabantu. Urezitsha

zakhe adla ngazo, adlele kuzo. Zi-
zodwa ezezihambi.

Loku kwenziwa uma umuntu
engena, umbingelela ngoba e-
ngena.

Kanti naye kufanele afike
qede emnyango akhulekele, uku-
ze kwazeka ukuthi ungena nye
ukhala ngani.

Uma elambile uthi, "Eh!
Mnumzane! Esombambi asingakanani,
singangenso yenyoni! Nokupha
umuntu ukuzidumisa! Nokuncisha
umuntu, ukuzidumisa!"

Angene qede athi fofololo
phansi, ngasesililini samadoda
uma eyindoda; uma engowesi
fazana ahlale ngakwesesifazana
isilili, engangqongqothanga emnyang.

Abe sethi umuntu ongapha-
kathi, "aw! Musa ukuhlala phansi
nasi isigqiki, noma, nat nasi isicephu."

K13/27

Manje usembingelela nje u-
yazi ukuthi ulambile ngoba
uzwile lapha ekhulekela.

Usemlungisela ukudla ke u-
yamnika. Kanti noma ebe dim-
ede wakhulekela ngokuthi Oh!
Wena wakwabani!, wangena,
uma kukhona ukudla baya-
mphakela.

Uma ekhulekela indawo
yokulala, esihambi, futhi u
zokusho athi, "Eh Wena
wasekuthini! Ngikhulekela ukufihla
ikhanda ngedlule."

Usembingelela ke umnumzane
embuza lapha eqhamuka khona
nalapha eya khona. Esebuza
nenkosi yakhe ukuthi ingu-
bani. Nezikhulu zakubo.

Usengena ke unkosikazi no-
kudla ngomcakulo nezinkezo ngo-
mgodlo. Usebeka phambi komnum-
zane. Uma kungumuntu ofane-

le uzombiza asondek badle
 bobobili emcakulweni. Uma ku-
 ngumuntu ongafanele kuzobe ku-
 lethwe ngemicakulo emibili. abe
 sembiza ke umnumzane e-
 sondela. Emika ukudla
 emkhophela nokhezo emgodleni
 emnika

Sebedla ke bethi du. Sebebeka
 phansi izinkozo bezeyamisa
 emcakulweni. Sebebiza amanzi
 ke bekhuba bethi du. Be phuzwa.

Bela umthetho wesizulu a-
 kuphuzwa kusadliwa. Uma
 usubiza amanzi, wesuthi.
 Sekufanele lowo okunikeza
 amanzi asuse ukudla ngo-
 ba usengenisa amanzi uku-
 ba uxube uphuze ngoba se
 wesuthi.

Umnumzane ke usekhomba
 ukuthi kendalalelwe kuyiphi

indawo. Ngoba phela uma
kuyisihambi sendoda, kufanele
silale lapha kulele khona umnu-
mzane. Singalali kwenye indlu,
ukuze kungabikho sidumo.

Uma kungesesilazana, naso
sizolala endlini elele umnum-
zane, ukuze kungabikho sidumo.
Sizokwendlalelwa nje esililini
sabafazi silale kuse, pha, siva-
lelise sihambe.

Ngoba phela nazi kahle
ukuthi izindlu zesintu zazi-
ngenamakamelo njengalesi
esenizakha manje. Bekuze
kwaakhiwe nje indlu yesintu
eyindilinga. Kube khona iziko
phakathi nendlu. Uma ke u-
mntu engena ngomnyango, kuye
kuthi ngasesandleni sakhe so-
khiholo kube yisilili sabafazi.
Ngakwesokunene ngesamadoda.
abantu ke bakwazi kahle loko.

Manje ke noma kungekho
 sihambi esikhona, uma sekula-
 swa, izingane esezingamanto-
 mbazana nabafana ziyaphuma
 zize elawini, ezincane ze-
 ndlalalelwe esililini sabafazi, ngu-
 nina. Zilale ke zibole. Nonina
 endlale esililini sabafazi alale.
 Nonnumzane alale esililini sa-
 madoda.

Kuzothi la sebebona ukuthi
 akusena kungena muntu, manje
 nezingane sezilele, zibolile, abe-
 sembiza, ke, umnumzane, ebiza
 umkakhe. Abe sevu ka ehlola
 izingane zonke ukuthi zilele
 kahle azebese nesezizembrulile
 Abone kahle ukuthi zilele zi-
 bolile.

Abe senyonyoba, ke, ega eya
 esililini samadoda, afike angene
 embathe kumnumzane. bathoko
 zisane ke. Kepha kakwazi

ukuzunywa bathongo esengaku-
mnumzane. Uzohlalela ovalwen
njalo, noma bethokozisana, ashesh
amshize umnumzane kusemnand
abange ukuthi nangomuso koba
mmandi. Abuyele endaweni ya-
khe. Esililini sakhe. Ziyakhala
zitshwaza izinkuku awusaboni
nokuthi uke wega. Usekongqa
endaweni yakhe.

Nezingane zingaze zaqonda
ukuthi uke abizwe. Zona zazi
nje ukuthi unina ulala
endaweni yakhe. Nojise ulala
endaweni yakhe.

Abantu ke, abangenayo,
noma bengena kumpondo zanke-
mo, abakwazi ukubatholela. Ba-
zofica umnumzane elele enda-
weni yakhe nomkakhe elele enda-
weni yakhe. Babengamanono.
Babebedlula laba bamakamele.
Buhle ubunono.

353

Muhle umfazi avuke kumnyama
 noma ephuma kwakhe ekamehweni
 Lingaphumi ilanga elele nendoda.
 Amanyala lawo. Noma ushadile
 Irina bantu sibuka ku buru-
 ku obubi, ukuba kuze kufambe
 abantu emnyango umfazi eloku
 esesekamehweni kwakhe. Isuke
 ihluphekile leyo ndoda. Inga-
 thathanga lutho. Yathatha
 inuku. Nibokuphawula loko
 bakithi ukuthi ubuntw buhleli
 kumuntu. Lento yoburuku siji
 phawula kakhulu. Asazi ke
 kubantu abamhlophe nabo bane-
 mithetho yakubo.

Uma umuntu omdala ebinge-
 lela umuntu omncane utshi, "Saku-
 bona banibani? Usaphila unyoko?
 Pho! Uyaphi?" abesentshela ke
 ukuthi uphumaphi nokuthi uyaphi
 abesethi, "Hamba kahle ukhonze
 kunyoko."

Uma umuntu ebingelela untanga yakhe, uhleka ehamba laphaya. Uyaqala uyafika kuye, kade embizile ngesiga ababizana ngaso. Usemehawula emphindelela. Sebehleka bebuzana impilo. Bebuza na nokuthi omunye uphumaphi nokuthi uyaphi.

Uma kuhlangana abesilisa bobobili, noma kungabesifazana bobobili, baye bahlangane. Kube sengathi bayedlulana kuthi la benjengalaphaya, nje, baphendukelane beme.

Abe seqala omunye ethi, "Sakubona." Aphendule omunye ethi, "yebo" Sebebuzana nempilo. Sebe landisana ke ngayo impilo, ke. Sebebuzana nokuthi bayaphi nokuthi baphumaphi. Babe sebezawulana njalo behluka na uma bazana.

353

K13/27

Uma kuhlanguana ovesifazana
nowesilisa bezihlobo, noma engu-
mngani womyezi wakhe, bazo
hlangana nje omunye eqhamuka
ngapha nomunye eqhamuka
ngapha. Ba hlanguane kube se-
ngathi bayedlulana nje, babe
sebe phendukelana.

Usethi ovesifazana, Aw sa-
kubona, wena wasekuthini.
esevuma, sekhawulana. Ovesi-
fazana sekhawula ngazo zonke
ngoba wakhonipha phela. Ukhlo-
nipha muntu wesilisa. Use
hlehla njalo ema lapha ebenzi
khona. Use kambelela edolwe-
ni ngesandla sokudala.
ngoba akufanele emele umu-
ntu wesilisa. Sebezuzana
impilo ke. Beshiyelana noqwayi
sa benako ukushiyelana.
Sebezuzana ke bebuye behlukana ke.

Uma uhlangana nomuntu omkhulu
yena uyazithulela nje. Uena um-
chezukele. Ube seruthi ukumedlula,
qede, uphenduke ume. Umbingelele,
avume. Uma kufanele, umxhawule
ngazo zonke. Uhlehle ke ume
lapa ubumi khona. Kwesinye
isikhathi angakunaki azihambe
nobukhulu bakhe. Kwesinye isi-
khathi eme. Uma ke emile, um-
buze impilo. Ukhuluma naye
njalo ubambelele edolweni, kam-
meli. Abe sesho ke naye athi
Cha sisapila, singezwa nina
nawe ke usho ukuthi cha
nawe waphila. Abesuka njalo
ehamba. Nawe ke uhambe.

Uma uhlangana nomfoka-
zana uyambingelela nje wedlule.
Kudle njalo ke uma kungumfokaza-
na omaziyo, umbuze nempilo, ka-
nye nempilo yabakubo. Uvalise
uhambe.

K13/27

353

Uma walelisa phela, noma yikubani, kufanele uthi, "Sala-kahle," uma kungukuthi nguwe osenendlela ende yokuba uyihamba. Uthi, "Hamba kahle," uma kunguwe osekhaya, uhleli. Kunguye lowo walelisa kuwe, osezohamba. Kunjalo ke.

Uma uhlangana nomuntu osihambi, esendleleni, niye ni-hlangane nedlulane isibangana nje, nibe seniphendukelana. Abe sethi, "Aphelile Nkosikazi." Ube se uthi, "Sakubona!" Usevuma naye. Ube se uthi, "Aphela umphela wafuthi! Bekusiphanyukwaphi?" Loku ukusho nje, usubambebele edolweni, ngoba awunakuyimela indoda.

Isikutshela ke ithi, "Ngigqamuka ekuthini ngiya ekuthini." Ube se uthi, "Cha, yelula uyofika besinda kobani." (Ukuvinda lo)

usho ukuba usazi ukuthi baya-
phuzza emzini oyikuthi).

Usebonga ke, naye, usephike-
lela phambili. Kokunye afike
asinde ngempela kulowo muzi a-
myalele wona.

Uma indoda ifica ovesifaza
na esebenza endle, ithi nje lapha
idlula ngakurye, abe sethi, "Ake
ungishiyele baba, bo!" Noma ithi
"Ngekhala lakho baba, bo!" Abe
sesimalomuntw. Uselandula, ethi,
"Phinde! mama!" Usekhipt*ho* i-
shungu lakhe njalo, ngoba phela
ugwayi ubenywa ulandulwa.

Usemchathazela ke esa-
ndleni sobunxele, ngoba u-
khangezwa ngaso. Uyawe-
mukela, uyabuza uthi, "pho!
Kugqanyukwaphi?" antshele.
"Kuyiwaphi?" antshele. Ibe
se ibuza indoda lapha inga-
sinda khona. Usezilayela. Isi-

valelisa njalo, ihamba.

23. 22

Uma umuntu omdala ekhla ngana nomuntu omusha, kufanele bahlangane, bedlulane isibangana, qede beme bobobili kube sekugala omdala ethi "Sakubona!" Usevuma omncane, evuma ngokuthobeka, ethi, "yebo." Usebuza omdala ethi, "Pho! wena ungumfana noma uyintombazana kabani?" Usezisho. Usebuza ethi, "Basahamba kwenu?" usevuma. Athi, "Ungikhonzele kunjihlo noma kunyoko." Usebuza umntwana lowo ethi, "Ngothi, kukhonze bani? Usemtshela ethi, "Uthi kukhonze ubani wasekuthini." esethi umntwana "oh!" Usemchawula njalo, ethi, hamba mtanami." Sebehlukana njalo.

K13/27

Uma umuntu omkhulu ehlangana nomfokazana, kuzoba ngumfokazana ozothi, "Wena wasekuthini!" abe sephenduka umuntu omkhulu, ethi sakubona usevuma, ethi "Buthelezi," uma ku ngowakwa Buthelezi. Usedhula njalo ezhambela umuntu omkhulu.

23.

Uma umuntu ekhulekela esihlotsheni sakhe segazi, uyaye athi, "Oh! sibaribani," embiza ngesibongo sakhe noma athi, Wena waseMgazini, uma igama lomuzi wakhe ku yiseMgazini. Noma athi "Oh! Cijimpi," uma ibutho lakhe kungu Cijimpi.

Uma umuntu ekhulekela kumngani wakhe, naye umbiza ngaso isibongo sakhe, noma asho isimbo ababizana ngaso, noma amkhulekele ngegama lebuthe lakhe,

853

noma ngegama lomuzi wakubo.

Uma ovesiliba ekhulekela ko
wesifazana, ukhulekela ngegama
lomnumzane wakhona, noma engekho,
ngoba akuzange kukhulekelwe kum-
fazi. Umfazi kanamuzi.

Uma umuntu ekhulekela enko-
sini, ugaye athi "Nda bezitha!"

Uma ekhulekela induna, athi
"Nduna kaNdaba!" kube kwenele
loko ngoba ungeke phela wande
namazwi kumuntu omkhulu.

24.

pointing at
Kwakuba kubi kabi uma u-
muntu ekhomba omunye ngomunwe.
Kuthiwe umkhomba ngenjumbane
ne yomthakathi.

Ngoba phela umkhomba ngomu-
nwe wesikhombisa, athi, "Wena!"
"Ngokulungisa!" Kube wedelele lowo.
ngoba phela umthakathi ukhomba
umuntu ngenjumbane, nje,
ugcobe umuthi kulomunwe

353

K13/27

wakhe akukhomba ngawo. Wena ke uzokwenela ukukhonywa nje ubusugongobala njalo ufa.

Okunye futhi, ngaphandle kwenjumbane leyo, usuke ekwedelela kabi umuntu ekukhomba ngomunwe wesikhombisa. Ngoba lomunwe mubi. Uthi nashane usulephake waligeda ibodwe, uthathe wona lomunwe ukhothe ngawo amanembe wesulele emlonyeni wakho. Uma ke ukhomba ngalomunwe uyamedelela lowo muntu, uthi kuye kanto yalutho. Ukhotha ingoloyi yebodwe lakwenw, ayinyale ngomlomo wakhe.

Okunye futhi, yena lomuntu okhomba ngenjumbane, ulahlwa yiyo injumbane yakhe, imbonise ukuthi uyedelela. Ngoba ubobona nje nawe. Ngeikhathi

ethi, "Wena!" Kuye kwesuke lo-
munwe wenjumbane uthi nawo,
"Wena!" Isithupha sikhombe
eceleni. Kuthi ke leminwe emi-
thathu ngocikishane yona isho
ikhombe umniniyo. Isho kuye
ukuthi Wena kathathu.

Nawe nje uboke wenza uzibonele-
lo swodwa wenjumbane, wenza
intando yakho. Le emithathu
Isho kwe kona loko obe ukusho
kamuntu.

Ngakoke wedelele umuntu
osuke ekhomba omunye. Kana-
ndlela. Ungowokushaywa. Wa-
yeshaywa kithi kwa Mahamba-
ehlala.

Iuthi kithi, yayithi uma ingane
ithunywe, ingathi neashane ifika
emzini dapha ithunywe khona qade
ime emnyango. Yayingena. Ikhu-
lume loko ekuthunywe. Iphendulwe
Iphume ihambe.

Akufanele kuthi lapha kuhlali
 abantu abadala, kube khona
 ingane noma ngumuntu omdala
 ozohambe ema ngaphandle
 kwendlu elalela ukuthi kukhulu-
 nywani.

Uma ebomwa umuntu enza
 lowomkhuba, uyashaywa. Unom-
 khuba omubi. Wenza okungenziwa.
 Afundanga kahle kuyise nakunina.
 Kashaywe ke.

Wenziwa yoni ukuthanda uku-
 zwa imfihlo yabantu abadala?
 Ufuna ukuxabanisa izwe.
 Uyintatheli. Kashaywe ke.

Futhi kwakuye kuthi uma
 kudhiwa, adle ngokhezo umnum-
 zane. Amakhosikazi nezingane
 zidle ngezandla. Kuthi ke
 njalo uma sekufa khona um-
 fana osejinsizwana, naye abe
 nokhezo lwakhe. Nenkosikazi
 ke yayiba nalo nje, noma ya

caling
 yingalusebenzisi ngaso sonke isikha-
 thi. Ngoba babeye badle nje nge-
 zandla nabantwana bonke bama-
 ntombazana nababafana. Kuthi ke
 nxashane ethanda adle nje yena
 ngokhezo lwakhe.

Izintombi zona zazise zishade
 zigcagce zedla ngezandla. Koze
 kuthi, ke, sezicagcile, nje sezi-
 ze zanjikwa namasi emzini,
 zilande ukhezo nokhamba kubo
 lokudlela amasi, amasi.

Kube sekuthi ke umyeni acije
 ukhezo lomkakhe ke lokudla ukudla
 Uma ke esala ngokhezo, loko kusho
 ukuthi ungunjizi wala pho ekha-
 ya.

Umlobokazi ubengeke adle ngo-
 khezo emzini ngoba ngoshela
 uyise womyeni wakhe uma edla
 ngokhezo.

Yonke lentu ibonisa ukuthi umu-
 ntu wakhuliswa ngendlela enjani

Kwakuze kuthi uma umu-
nzane noma umuntu omdala,
ekade edla, ashinyele noba yi-
muphi umntwana.

Kube sekuthi ke umntwana
lowo onikwe nguyise ukudla
okuseleyo, athathe ukhezo alu-
geze alwesule aye kolufaka emgo-
dleni, qede, abuye azokudla
ngesandla ukudla akushiyelwe
nguyise. Akugede. Ageze um-
cakulo, awumboze emsamu, abuye
ashanele lapha bekudlela khona
uyise.

Nina niyabe nibuza izinto
ezazenziwa kugala nje, lafa
lafa elalilihle kakhulu. Kwaku-
buswa kugala. Ingane yayizazi
ukuthi iyingane yayingeki
igange ngokudla ngokhezo iqho-
shele uyise. Isitsha sikayise
ibisilungisa kahle isibeki kahle
endaweni yaso.

Ibingamphenduli uyise. Ubunge-
ke uyibone intombazana ima na-
madoda ayo obala, phambi kwaba-
fowabo, angisakhuhumi ngoyise.

Ibithi noma ithanda ukuxoxa
nabangani bayo, iphume iye en-
simini iye kolinda amabele.
Bafike ke abafokazi. Kuxoxwe kube
nje. Kepha obala nje, phinde,
wawungeki uyazele intombazana
ukuthi iqomile. Wawuze ubone
ngokuba isigana nje, ~~noma~~ ubone
ngoba seyicelwa nje.

Uma umfana ethanda ukukhu-
luma nentombazana, ubengeke a-
yimise endleleni. Ubeyibonela
ihlane. Akhulume nayo. Uma
ebona abafowabo, noma zihlo-
bo zayo noba ngabantu ba-
ngakubo, abakhelene nayo,
la ethi usayimisile ehlane,
alale phansi ngesisu, akhuhuke nga-
so aze ayosithela kubo, aqaze nga

madolo, asukume akhokhobe. Atha-
thele ngejubane, abaleke impela.
Enziwa kuhlomphe. Kepha into-
mbi abe eyithanda yona. Enge-
nakuzenza isi phoxo, esafunda kabi
kuyise nakunina.

25.

Umzali ubefihlelwa yonke into.
Intombi ibize igane nje, uyise
nonina bengazi. Nensizwa ibize
ibonakale ngoba isifuna ukwe-
ndiwa nje, ukuthi kanti uha-
mba nje uyathandwa.

Bezivadla belindile abazali.
Ubengaze abe sesilingweni soku-
mphikela umntanakhe. Kanti
umntwana ukwenzile loko. Um-
ntwana ekhaya ubelingisainja.
Yona eyaye iphume ekhaya iye
njengalaphaza! Ifike khona
idle amaqanda, kanti ayi-
wadli ekhaya. Umntwana a-

ngaze aphike athiinja yakhe
ayiwadhi amaqanda, kanti i-
wadlile.

Umzali ubehlonishwa ngoku-
ngaphendulwa ma ethetha. Noma
ekushaya ungaphindisi Uma u
shaya uyihlo nonyoko, ungadelwa
yizwe lonke.

Umzali ubumhlonipha ngokuba
uthumeke. Umsebenzele yonke imi
sebenzi yakhe ngentliziyo entle.

Umuntu omdala ubethi nxa-
shane ekuthuma ungenqabi
na ekhuluma nawe, uthambi-
se amehlo ukhophoze. Unga-
mbeki ofithini.

Umuntu omkhulu ubehlonishwa
ngengoba kuhlonyiswa umzali. Noma
esuya bekungaphinyiswa. Bekusha-
ywa izingane kuthiwe zisuzelani.
Njengesiga lesi esithi, "kwathula
kwathi du sengathi kusuze umuntu
omkhulu."

Bekuthi noma uhlangana naye endleleni, ekuthuma kude, kanti ubusathunywe ngabazali bakho, futhi ulambile, kuphuma the indlela leyo obe uthi uya kuyo, noma ulambile. Uye lapha uthunywa khona ngumuntu om khulu. Ungali kuye.

Nenkosi futhi uma imeme inqina bekuphuma ukhukhulela ngogo. Noma imeme imbizo bekuphuma ukhukhulela ngogo. Belihlonishwa izwi lenkosi kakulu.

26.

education Umuntu ubekufunda ekhaya kwabo, ukuziphatha kahle. Athi ke umfana uma eselusa, afunde endle ezingqweleni, ukuziphatha kahle. Kuthi lapha eselonga, afunde ezinsizweni ukuziphatha kahle.

Ithi intombazana lapha isiqala ukulinda, ifunde emaqhikizeni ukuziphatha kahle. Uma isilitshitshi, ifunde ezinkehlini ukuziphatha kahle. Ize yende ifunda kwabanye.

Umuntu²⁷ oshlaza ubeshaywa, noma engumfana ophambana ne hlombe uchohwa zinduku. Nentombazana ephambana nehlombe ibishaywa, ifunde ngenduku.

Uma²⁸ umfana ephoqa intombazana ubehlawula ngenkomo. Uma intombazana yethuke enye, ibiyihlawula ngenkomo. Izinikwe nguyise

Uma umlobokazi ethuke umyeni ngonina ubeya kubo aye kohlanda inkomo amhlawule.

Umlobokazi ubengeqeli ngasesi lilini sikayise womyeni. Noma eyedwa, enengane yakhe ese igaga yeqe ifike ichithe into esililini, ka

kwazi ukuphuthuma. Uze aye
kobiza umakholwane azokumqo
qela loko okoniwe yingane yakhe
Uma eke weza, uzohlawula ngenk
mo ikhishwe nguyise. Ngoba
uma umlobokazi ega eya esililini
sikayise womnyeni wakhe, kusho
ukuthu ulala naye.

Konke lokho ku yikeziphatha
kabi.

bride's
behaviour
rules

Umlobokazi ubengangeni esibaya
ni sasenzini wakhe. Wafundiswa
esekubo ukuthi kuyahlonishwa
enzini. Noma eswele ubulongwe
ezosinda, kakwazi ukungena
esibayeni abuthathe. Uganile
lapha ekhaya. Uyasihlonipha
isibaya sakhona.

Uma kungekho muntu ekhaya
ubeze aye komunye umuzi
anuse ingane imthathele ubulo-
ngwe asinde esililini sikanina

K13/27

353

sodwa. Angasindi kwesikayise.

Noma kugqashula ithole liye
kokwanyisa unina kungaka-
sengwa, bekuthi uma kunge-
kho muntu, aze aye komunye
umuzi abaxuse bambambe
ithole balivalele bona. Namasi
kawadi oze awanikwe. Nase-
sibayeni oze angeniswe mhla
kuhlathwa inkomo yokwemuli-
sa intombi yakhe yamazibu-
lo, noma mhla kugcagea
umfazi womfana wakhe we
zibulo, eya kokhama ama-
thumbu esibayeni, noma
eya kobuqa umswani we-
nkomo yokwemulisa intombi
yakhe. Kunjalo ke ukuhamba
Uma eke wephula omunye wa
semithetho, uya kubo ulanda
inkomo ahlawule. Uma engu-
kwenzi loko uzofulathelwa
amadlozi. Ambambe la ethi

uyazala. Kuze kushwelezwe
kandaba akhululeke. Ama-
dlozi athandi umfazi achachaze
azenzele ngokubona emzini we-
ndoda. Ambamba manje.

II.

17 Ukwethembisana. Ukuganana.

Note Izintlobo zokuganana.

Ngizogala ngendaba ekhona yokhlo-
bo lokuganana kwabantu okwaku-
fanele bahlangane bendane.

Kuthe ngesikhathi sekubusa
uMpande, wayeye abe namadoda
awakhetayo azoba yizethenjwa
zakhe. Kutshi lapha exakekile
awanike abantu abazohloma
baye kokulwa nezitha, beholwa
yulamadoda. Ukuba kwakuyi-
namuhla kwakuyothiwa zandu-
na. Kapha ngaleso sikhathi u-

K13/27

mpande wayethi ngamaNxusa.

UJojo Khoza, wabe elinxusa
lika mpande. Kuthe ngelinye
ilanga u mpande wawaphaka
amanxusa akhe, aya eswazini
eya komdla izinkomo khona.

Iwaba yilelo nxusa laha-
mba nempi eliyiholayo.

Manje ke, bafika eswazini.
Lingene lelo nxusa nempu yalo.
ahlabane amaswazi baphela a-
bantu, abaleke amanxusa.

Njalo libe lisangene lelo
ashaye abeke phansi amaswazi
libaleke. Bafe abafayo.

Phoka! UJojo wabe liqhawe.
Wathi ukuba alwe, abaleka
amaswazi. Waba yiloku eqhu-
bekela phambili, elandela
amaswazi ebaleka.

Wayidlela inkosi imihlambi
ngemhlambi yezinkomo zama-
swazi ezabe zikhuluphela zi

tebezela.

Lawa amanye amanxusa ase baleke aya kohlala ujojo enkosi-
ni. Afike asho ukuthi ujojo useyiqedile impi yenkosi uyayi qongqa nye kuphela, akusayiwa, nga kangwane lapha bekuthi-
wa kuyiwa khona. Ujojo u-
vukeinja endleleni. Nawolawo manxusa athi asinde ngokula-
mbisa, asizwa lijubane lawo. asezobukela inkosi.

Ujojo wabe esilomo senkosi, Elishawe. Ihlabana. Ineziqu zomnyezane ezigaxe kakhulu.

Phoke! Uma usuhlaliwe enkosi-
sini, inkosi izwa ngandlebenye. Ayibuyi ibuzisise. Ibamba lentulo. Yenziwa ngoba ibulawa khona endlunkulu, ibulawe yizo ize-
thenjwa zayo.

Yanele yezwa ukuthi ujojo useba qedile abantu benkosi, yathi kw-

353

K13/27

amanxusa amcebileyo kahambe
aye kombulala endleleni anga-
fiki nasekhaya.

Ayesebuyela emuva ke esehlomile
lamanxusa. Ahlangana naye
uJojo esikizela n mhlambi ye-
zinkomo neyezimvu ethi uyisa
enkosini njengoba yake ibathume
ukuthi ayise kabadlela abaye
koyidlela izinkomo eswazini.

Bonele ukumbona nje, bam-
gwaqa bamjula. Waphela kho-
na lapho. Yahlakazeka impi
yakhe. Umfana obethwele i-
carsi lakhe walilahla wabale-
ka waya ekhaya kumkakhe
waya kobika ukuthi uJojo u-
sele.

Amanxusa lawo ahlala
khona lapho, ahlaba izinkomo
adla, kwaze kwaphela izinsuk.
Ayeseziqhuka lezi eziseleyo aya
nazo enkosini afike abika u-

Kuthi ambulele qede ufojo aye
sethola imbobo yokwedlulela
eswazini. Afike adlela inkosi
nazi izinkomo. Esho zona lezi
zikafojo.

Yabonga inkosi yathu basebenzi
le. Kanti ikhohliswa ngamanxusa
ebulala ufojo elungisa.

Kwaba njalo ke ukufa kuka
fojo.

Ufa njalo ubeganiwe wagca-
gciselwa intombi yaseMancwa-
ngeni. Yabe ifelwa kabi.
Yayinamasu asihlanu, kuyi-
sisiu lesi sesithupha. Ufa
nje uyishiya nesisiu. Zonke
lezingane ezintlanu azikho.

Ezingane zakhe zazinenzama-
mazane enkulu. Zinokha-
khayi olukhulu. Luthi lu-
ngashona phakathi, aphela
umntwana. Bonke kwakw
njalo.

K13/27

Manje ke, wanele wafika
umfana owayethwele icansi
lika gojo ebika ethi ugojo
usele, yakhala inkosikazi
yakhe, uKamncwanga. Ya-
khala qede yathutha yakujela
kubo inesisu, yabika ukuthi
uGojo usele empini.

Bakhathazeka kakhulu a-
banewabo. Bekhathazwa yingo-
ba idadewabo azalela phansi
kanti futhi usele nesisu.

Manje ke base bemthatha beya
naye kuMlangeni inyanga. Igama
lakhe ngisalilibele. Ngobuye ngi-
libale. Ngingalithola. Befike bethi,
thola wena wakwaMlangeni. Nansi
intombazana yakwethu. Ibiyende
uGojo inxusa lenkosi uMpande.
Manje, uGojo usele empini.

Udadewethu lo, Kazalanga. Wa-
zalela phansi namanje nje wathwele
into esingayiqedi ukuthi iyini.

Umlangeni wethaba. Wathi, "ngi-
yabonga nina bakwaMncwanga!
Nangethulela umfazi omuhle kanga-
ka. Wafika esengiphathele nge-
sisu. Impela amisa buyeli naye
emuva.

Nithe konje amasu akhe ase
mangaki? Bathi, "asihlanu. Asi-
thupha ngesisu lesi. Wathi,
'hambani siye esibayeni.' Wazi
buyisa umfana zegwala esibaya

UJojo wayelinxusa. Isitsha
sakhe kwakungamashumi ama-
bili anesihlanu ayesabelwe
yinkosi.

Wathi uMlangeni, mina ngi-
lobolela uJojo ngoba yintombi
yakhe le. Ngicela idlozi elihle
kuye. Washaya amashumi ama-
bili ezinkomo esibayeni, wanika
abafana bakwaMncwanga.

Washaya inkomo yomuvo wathi
nogethabela umqhoqiso lo-awu

mumethe. Sengathi abaphansi banga ngibeka njalo, ngoba bangiphe inkomokazi ese ifakile. Izale kahle ibe yinsengwakazi yami. Nami ngidle ngesuthe.

Wayesekhomba enye inkomo ekhuluphele, wathi nansi inkomo engicola ngayo umlobokazi wami. Waphinda wakhomba enye ekhuluphele, wathi, nansi inkomo engicola ngayo nina balamu bami.

Zagwazwa njalo lezonkomo zombili ngalo lelolanga. Kwase kweswelakala utshwala, loku akubanga kho thuba lokuphisa, naphezu kokuba umlangeni waba engenamfazi.

Wabuyela khona futhi esi bayeni wakhomba inkabi ekhuluphele wathi nansi inkabi yenu. Yihlabeni. Yiyona ezoba utshwala benu balamu bami.

Bayigwaza. Bayidla inyama
 baze bayibuka. Bayethwala ke
 le yotshwala. Bafika ekhaya be-
 sindwa yinyama, tshwayo! Ba-
 mangala nje nabantu sebabona
 abafana basemncwangeri beza
 besikizela nomhambi wezinkomo
 ezingamashumi amabili nenkomo.

Bayixoxa ke indaba. Nokuthi
 umkhulu lo, yibona tshwala
 ababuphisele umkhwenyana
 umlangeni. Izinkomo lezi sezi-
 lobole udadewabo obengohluphekile
 bakhomba inkomo yomqhoqiso
 bayinika umlobokazi womfana
 omkhulu, loka unina wabe
 engasekho.

Bangcwenga abafazi bekikize-
 la.

Kwaphiswa njalo. Bathi
 bungavuthwa, wagwazwa umqho-
 qiso. Badla abafazi bathi du,

baze bayethwala ababemenziwe.

Umlobokazi wathi kubo, "bekani ingane kababa ayidli lutho lapha yendele khona. yendele empohlweni ayinarina. Ngizokunibiza khona manje, bafazi, ke ningiphe izitsha zokudla siye kobonga umqhoqiso kumkhwenyethu. Nungabuphatshwala, ngoba kabuphuzi. Nasemsindweni wakhe waphisa inyama. Nuphathe ukudla.

Nempela wayimema eyabafazi umlobokazi kaMncwanga.

Babengasithethe isithembu labafana bakaMncwanga bobobili, ngokwelamana kwabo.

Umfazi omkhulu womfana omkhulu, wakhipha izitsha zokudla ezilishumi nesihlanu ezinkulu. Umfazi omncane wakhipha amagoma angama-alishumi namagoma amabili.

Abafazi abadla inyama bonke bafika bethwele, izintamo zishone phakathi. Babengamashumi amane nabafazi abathathu.

Ukudla sekublangene konke kwaba ngamashumi asishuya-galolunye.

Kwanxisiwe namadoda abethwalisa, ngoba kwakuzosala phansi loku kwabalobokazi.

Uthe ethuka uMlangeni wayezwa ngehlobo nje labafazi. Ngoba namadoda lawa amenziwe asengabafazi. Izinduku zisele ekhaya. Ethwele ekhanda nawo ezikhulu izitsha. Izintamo se zishone phakathi. Sekuzwakala ngamazwi odwa ukuthi kanti ngamadoda lawa. Kubonaka le nangamabeshu nezine u-ukuthi kanti ngamadoda lawa usehleka uMlangeni. Usekikizela

~~uKamncwanga.~~

~~Sebengena ngekhulu ihubo, bethi, "Myaphi kamntanakho!" Kwase kubacacela ke ukuthi lababantu bethwalele umntwana wabo ekudla, bazobondia ngoba lihubo lihutshwa la kungena umbondo ekhaya.~~

~~Sehlala bethi du. Ukudla ebekubeki laphaya emsamu.~~

~~Ucengena uMlangeni ebabingelela. Ucengena uKamncwanga ebabingelela.~~

~~Usethetha ke uMlangeni, ethi, "Hau! Nina basemzini, nikuyisaphi lokudla?"~~

~~Bethi, "Sibethele umntwana wethu abuye athi, "Hau! Nina basemzini, ningenzani kodwa?"~~

~~Anabe nisangitshela? Ngiphise notshwala?" Bethi, sabona ngawe ukuthi utshwala abuphiswa. Awusitshelanga mhla ugcaqca!" Sekubuye kuhlakwa~~

kuthiwa ngqokotho!

Kasabi nasikhundla ufofo
uMlangeni. Usephuma, bethi
u kukhulukhuluma nomkakhe.
Usethi kubafana ake babuyise
izincomo. Sezibuya, zingena esi
bayeni.

Usebuyela kubakhwekazi bakhe
ebuya okunguyena mkhwekazi
omkhulu. Bemkhomba. Esethi
nizibulele ngendala ke mkhwe-
kazi wami. Besiyophisa noku-
phisa. Uzoza ke. Usemlandela
njalo

Sebeye - bema ebaleni. Usekho-
mba inkabi ekhuluphele uMla-
ngeni. Esethi, "Naku ke ukudla
kwenu, mkhwekazi wami."

Usengena naye ke endlini
efika ebathela ukuthi naku
ukudla kwenu ekhomba yona
inkomo leyo, isimi ebaleni,

iqondene nomnyango.

Sebekonga kakhulu. Sekwe-
suka amadoda egiya, lawa a-
bafike namboodo. Eseboleka um-
khonto kumkhwenyana, eyigwaza.
Eyihlinza eyithi du, eyehluka-
nisa izitho.

Eyibahlala, eyifaka eziko.
Esekhupha umkhono, nomlenze.
Wosiwa wadiwa.

Bathe besadla inyama yo-
kosa babengena abakhelwane,
bengena nezitha zokudla.

Badla abantu basenzini. Aba-
nye bafika notshwala. Kwaphu-
zwa. Kwephulwa inyama
kwadiwa bachitheka.

Ukukhululeka koKamncwanga.

Wasale wabeletha umka-
mlangeni. Wabeletha intombi.
Ngaleso sikhathi kwase kubusa

Ucetchwayo.

Lengane yakhathaza kakhulu yaba nokhakhayi olukhulu kabi. Ikhanda lehlukana izingcezu ezine. Kwaba kubi kabi. Kwabonakala ukuthi unenyamazane enkulu umntwana.

Kwamkhangela ukamnowannga ukuthi izofa lengane ilandele abanye abazayo.

Kwazisa ukuthi uMlangeni lo, ende kuye, yinyanga nge-mpela. Wabuka wabuka uMlangeni wathi, "Ngizoyelapha impela lengane. Konje kuthiwa umuntu kazelapheli, mina ngizoyelapha nempela angizelapheli. Ngelaphela ufojo. Naba phansi bayangizwa. Ukukho muntu ongabe esalishiza igama lakhe emhlabeni nakancane njengofojos nje. "

Wavula izikhwama zakhe ufoz
umlangeni. Wachitha. Wakhetha
izinyamazane zonke, waziqoba wa
shisa udengezi, wazishisa, wamnu-
kisa umntwana.

Wakhetha onke amakhubalo wa-
qoba wathungisa athungiswayo, wam-
nukisa. Wapheka awezithoba wa-
nthoba umntwana wafudumeza
afudumezwayo waphuzisa waboja
ayizimbiza wa wenza njengokwe-
nziwa kwawo. Ayisiphungo wa
phungisa.

Wakha amakhambi aluhlaza,
waboja waphuzisa. wazeza wa
thoba waphalazisa. Wenza konke

Uthe ethuka, yayihlala ingane. Wa
walazisa eboja nangobisi, wathi e-
bona, yayigaga ingane. Wathi ebona
yayihamba ngodonga, ima nge-
zinto. Wathi ezwa babethi,
"Yedana!!" Au! Kwangathi liphupho

nekhanda seliqinile. Sekungelomuntu
ngempela. Wacathula umntwana
wasuka wahamba wagijima.
yaphela indaba yokucikizisa.

Au! Au! Ukujabula okwaba
khona kokamncwanga, ebona in-
ngane yakhe ikhona! Kwaba kukhu-
lu. Kwathi kuka Mlangeni kwa-
ba ngundaba.

Nabakwa mncwanga, aba-
lami baka Mlangeni, samtha-
nda kakulu umkhwenyawabo.
Babona ukuthi-kanti udadewabo
wendela kumuntu onentliziyo entle.
Uphatheka kahle. Futhi ukhuluphe-
le. Futhi ukhululekile endlini
kwa khe kafani nomfazi owa-
lahlekelwa umendo wabuye wa-
phuma waya kokwenda kuwenye
indawo.

Umntwana lo, igama lakhe kwa-
ba ngu Huphekile. Wakhula wa-
ba yintombazana. Uyayiyoxa

ke uhluphekile uthi, "He! Mina nga ke ngabusa. Ngathi lapha sengi- yintombazana, nje, sengihlakani- phile, ubaba uMlangeni, wathi abangakhosi ngokungithuma.

Abazenzele bona imisebenzi yabo. Mina ngihlale nje. Ngithi uma ngiya emfuleni kube ngenzela ukuba ngiye kogeza umzimba

Kwazisa nokuthi umama wa yengumuntu ehla. Esheshe azi sukele azenzele izinto.

Ngakhula ngizigabisa kakhu lu, ngidudwa nangubaba eloku engibonga ethi ngiyinkosazana yakhe entle. Kafuni ithinte umisebenzi.

Wayesebuye ezala nje umama Izingane zakhe zaphila kahle. Abafana ababili namantombazana amabili.

Ubaba wangithanda kakhulu.

353

K13/27

Nyengoba ayeyinyanga alobu efika
 nenyama yzimbuzi njalo, yethwelwe
 yuhlaka lwakhe. Siyidle njalo in-
 yama. Abe sengibekela eyami e-
 ngizoyidla ngakusasa.

Kuthi ke ngakusasa ayethu-
 le angibize. Ngizomike ngqoko.
 Aliqobe ikhuthu, silidle sobobili.
 Kwesinye isikhathi silifudumeze
 emalahleni, kwesinye isikhathi
 silidle libanda.

Kuthe noma sengizintombi, nga-
 sebenza ukuchusha ubuhlalu
 bami nobesoka lami. Ngeluka
 amacansi am nezithebe nezicephu
 kwakuphela. Phinde ukulima
 nokugaya. Ngathi ngiphatheke
 kahle.

Kuthi noma ngize kogadla
 (kwaziwe ukuthi ngisemzini uma
 ngifunwa ngingabonwa), ubaba
 athi angekhanyelwe igula lami.

ngithi ngibuya ngifike selizizangqondo
ngivube ngidle. Ngakhuluphala
ngatebezela.

Bafike abafana bezizikhalela
ngibaphendule ngithi, "Lapha bengi-
phisekeleni? Lapha bengibize ezani?"
"Zaze zathi izinsizwa ngingu -
Sphisekeleni."

Ngiziqalunya! Ngichopha kuku-
phela ngithi ngiyabusa. Kepha
ngaze ngaqoma uMziwakhe
Maphumulo. Ngalithanda ka-
khulu isoka lami. Lilihle
kakhulu. Ngaze ngathi ngentliziyo
Impela sofa silahlane nalomuntu
Naye engithanda.

Kwaze kwaphela iminyaka
yaba mibili sithandene. Kutha
ngowesithathu kwafika umuntu
nje emfushane. Emncane! Emnyama
mana, phela babethi uluhlaza.
Emubi. Wangikhulumisa.

Ngamqhenyela. Wangiqinaqinela nje,
 Ngamtshela ukuthi sengaqoma. Kaze
 akunaka loko. Wangiqinaqinela
 nje, wangibekela ingini. Wazwa-
 ngibamba ngigama lokuthi angi-
 vume azogicela kubaba.

Ngitha ngethuka ngase ngi-
 vumile. Kwathi kusa babefika
 abantu bezokungicela. Wangibiza
 ubaba wabuzo ukuthi, nempela.
 ngiyabazi yini labantu. Ngavuma
 wabuzo ukuthi balethwe yini
 yini kuye? Ngavuma. Balobola
 ngezinkomo ezilishumi nesishiyaga-
 lalo mbili.

Wathi ubaba mabakhiphe ezi-
 nye izinkomo ezizishiyagalob-
^{mbili}
~~lanye~~ abanike.

Nempela bafika nazo, ngagcagca.
 Ontanga yethu abakhohlwanga
 yibuhatha bami ngiyeka isoka
 lami ngigana umuntu omubi.

Story of married life, told by
 Mkhlongo's mother-in-law
 Ukugana Kwami. K13/27

Ngagana ku Mbono wakwa-
Mhlongo. Igama lakhe kungu-
Mveli. Wayehonina nabafowabo,
 o Luve, nawo nabazalala.

Umbono ko, ongumyeni wami
 wayephana kakhulu. Ephansi
 okwesihlaka. Kutshi nje, nento
 yakhe entle kakhulu, ayiphe
 umuntu.

Nami, nje, mina engangi-
 yinono kakhulu lokuzazi, nga-
 zisa nezinto zami, ngamanga-
 la nje, ukuba ngigcagce ku-
 muntu onje.

Ngikhumbula ngise ngum-
 lobokazi emanzi impela, ngeluka
 esinjani isicephu sami lesi,
 ngisenegugu, ngasiloba kahle
 ngasithi phaga, ngamnika
 sona umyeni wami. Wejabula

Kwathi ngelinye ilanga kwa
phambukela amantlenga kwami
akhulekela indawo yokulala.
wa wangenisa. Wathi ukuxoxa
nawo. Wezwa ukuthi aphuma
kude kangaka.

Wathi umfana kabuyise izi-
mbuzi. Wazibuyisa. Wababla-
bisa intondolo, lababantu. Badla
kwaso behamba. Wababophela
umkhulu. Wabapha isicephu
sami. Sona lesi ebengithi ngi-
senzele yena, ngasikhiphela u-
buciko bonke bami. Ngama-
ngala nje.

Kwabo ke babemthanda
kakulu abafowabo nonina.
Bemthandela ukuba engenandaba
nezinto zakhe. Nabo bezenzela
ngokuthanda.

Phoke! Ngathi ukubar ngim-
gane uMbono, ngaqoqa mina.

Zonke izinto zakhe ngazi qoqa. Kwaphela ukuchachaza ezintweni zakhe. Abaze baku thandisisa loko.

Ngabuye ngaba livila e-ledlula ukwenza, njengoba nganitshela ukuthi mina ngangiphatheke kahle kwethu, ngingasebenzi, ngisetshenzelwa.

Ngakhululwa. Ngagula. Ngasale sengiba yinyoka nje eyehlulwa nakuzifunza. Bangihleka abakoti abanye, abafazi babafowethu.

Sangala isalukazi esingumamezala kwaba ngumhlolo. Sakhuluma saqinisa sikhuluma ngami. Sisho ukuthi "Izinkomo zoniwa zalobola amavila."

Bamhleke umyeni wami bathi, "Hau! Yini yona le eyathathwa nguwe Mbono? Wahlala

353

K13/27

wahlala wadumela inyoka
wezamayo ekhaya ke manje!"
athi umbono, "uyagula!"
bathi, la ebenani? Kuqala
ukuze kumithe umlobokazi
yini? abethu laba bemitha
nje uke ubabone benje? Au
suka Mbono! Wehluleka ku-
khethe umfazi."

Ngikuzwe konke loku, nami
ngingumuntu, ngingesiso isi-
lima. Nabafazi bathi, ukhathe-
le ukukhelela umfazi omunye
amanzi simphekele yena e-
lele.

Wakhuluma umyeni wami
kimi wathi bekufanele siphume
indlu yethu. Ngakwethabela
loko kakhulu. Sakha saqeda:
Saphuma. Isalukazi sasilandela
kwazisa ukuthi umyeni nguye
olithunjana kuso. Asinakwe-

353

K13/27

hlukana naye siye komkhulu.

Pho! Uburila kwajiloku bu
kangako kimi ngoba isisu.
asithandi usilalele usasithethe.
Igazi lizojiya likuhlale emalu-
ngwini onke. Wezele, kunkekethe
amathambo, umzimba ucobeke,
Kuthi lala.

Uma ukuvumele loko, uzo
ba njalo uyozi ubelethe.

Mina ke nganginjalo. Ama-
nzi ngangiwakhelelwa umyeni
wami mina. Angiphikele. Se
ngigula impela.

Kwahamba kwahamba nga
beletha. Ngabeletha umntwana
womfana. Wethaba umama.
Wamthanda umntanami. Wethaba
uyise womntwana. Wazibona
ukuthi kanti ungumuntu.

Umntwana waba mihle
wafana nami Waba mhlophe.

Umama wathi ngu Nkomozoniwa
zalobola amavila.

Ngagunya sengibelethe. nga
pheka impela. ngalima, nga
khuthala ngehlula ukwenza
baqala ukungesaba manje
abafazi babafowethu.

Uthwala abaze baphuma
kwami. Ngimphekele kahle
umyeni wami konke ukudla
engazi ukuthi uyakuthanda.

Baqala manje bathi, "Ha!
Wayezongile ezongele umuzi
wakhe! Kasilo ivila!

Ngagoga okwakwami. Angaze
ngathi nsi.

Bangizonda abafowethu na-
bafazi babo.

Umyeni wami lo, umveli
elunge ka khulu. Ukulunga kwa-
khe kungangolaka lwakhe.
Wayeyisa nduna ka Khambi.

353

K13/27

Eyishaya induku. Kuthi emsindweni, yena eligosa ngoba futhi wayeligagu. Kanti futhi abekwe ukuba abeke okungalungile.

Kwakuthi nje kusasinwa, uma kube khona insizwa yanje emthintu nje kancane, kube igalele. Aphimise kanye athi uyeyisa! ayidundubale ngenduku balwe, azehlule.

Kuke kuthi kwesinye isikhathi ablanganyele zinsizwa ezilishumi. Azishaye zonke azehlule. Noba zingamashumi amabili. Azehlule.

Wayelwa kanye, uma ebona bemlanganyele:- Ashaye abe munye qede abaleke kakhulu bamsukele. Uyazi ke nawe ukuthi uma abantu begijima bayedlulana, abalingani. Kuthi ukuba kuphumele abe munye

athi qekelele, amlinde. Amshaye
 ingozi, abalinde. Basondele
 qede athathele kakhulu, abaleke.
 bamsukele. Kuphumelele abe mu-
 nye. Amlinde amshaye ame-
 hlule abaleke njalo, baze ba-
 phele bonke.

Abafazi abasaye ababuke-
 leyo baze babhi "Maye! Uya-
 dela kafojo ngomyeni wakho
 yena ezishayelayo.

Bemesaba abantu. Nabafowa
 bo bemesaba. Kepha emzini
 wakhe ephana. Kwam kua
 kuhlala kwegwele izihambi
 ezizokudla nezizolala.

Emncanyana, eluhlazar. Emu-
 hle, Kepha phela abantu babethi
 mubi.

Ngaphinda ngemitha, angabe
 ngisavilapha. Ngazala intombi
 efana noyise nje nangolaka.

Umfana yena wafana namini nje
nangentliziyo kaze abanabulaka
walunga nje.

Ngaphinda ngakhulelwa
kwaphu kwaphuphuma. Nga
phinda ngakhulelwa ngathola
insizwa. Ngaphinda intombi
ngaphuphuma njalo ke manje

Ithe ingane yomfana la
ihlala yafa. Yathi eyentombi
zana la isilikhaba nje, yadhi
swa ngumfazi ngobatata.
ngathi ngafika ngiphuma e
nsimini ingane yabiza a-
manzi akuphela ukuphela. Ngathi
yini? Yathi ukasibanibani
ufike wangipha ubatata ngawu-
dla ngoma. Lathi lishona wayefa.

Kwathi emva kwaloko kwafa
umyeni wami, ebulawa abafowabo
ngomuthi wafuna inyanga
bayithenga inyanga yamqeda
wafa. Bafuna ukungingena.

353

Kwaba kuphenduka kwami ke.
Kwakusagada kufika amaSalveshe
kwaNgwelu, kuthiwa ahambe
ethi abantu mabaphenduke.

Ngagunda intloko yami iyi-
ntle yesabeka. Ngamemeza um-
fundisi ehamba ngendlela nge-
thi kazothandaza kwami. nge-
suka ngakhethe inkosi. nge-
goka ngalahla utshwala noqwa
nezono zonke.

Wakhula umfana wami
wabaphathizwa naye kwathiwa
Albert Mhlongo. Ngamlinda.
Wakhula. Wangithathela inga-
ne yomuntu, uMiss Msabala.
efundisa e Fair View Girls' Home.
Utisha omkhulu. Au! Wangi-
siza umntanami. Wangithathela
umfazana onendlela. Ungiphethe.
Uyangazisa nanamuhla ngingasa-
boni nje. Imisebenzi yakhe uma
ngingazibala ningamangala. Ungi-
phethe u wakhile owabekangeni. Angangeni,

P.T.O

(NB)

353

81*

K13/27

Nguye ke umamezala lo ongitshela
lezindaba. Lo olande lendaba yakhe
engigcine ngayo.

Ngisema lapha. Ngobuye
ngiqhubeka.

endaba
353